

Костянтин ТИЩЕНКО

Навчально-науковий інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64/13, м. Київ, 01601, Україна
Електронна пошта: tysscc4@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0493-1497>

ПРАДАВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ, ВІДДЗЕРКАЛЕНА В МОВАХ СУСІДІВ. 2¹

II. Українська в навколослов'янському історичному колі індоєвропейських мов

7. Сьомий свідок прадавніх складників української мови (III–IV ст.) — готська мова. Українці не успадкували від готів етнонім, як білоруси (лит. *gudai* [Гуди]), зате мають численні колоритні готські запозичення — і спільнослов'янські, і виключно українські.

Як зазначає О. Пріцак, «прихід *gotiv* на Україну після 166 р. і створення ними держави (від поч. III ст. до 375 р.) лишили чимало слідів у слов'янських мовах і в матеріальній культурі (так званий меровінзький стиль ювелірних робіт)» [Пріцак 1994 : 702]. Найважливіші культурні мовні запозичення поділяються на такі групи — ● господарсько-побутові: *скло, котел, блюдо, дошка* 'стіл', *колодязь, хлів, горбід, вертоград* 'сад, город'; ● культурні рослини й дерева: *хліб, морква, виноград, смоківниця*; ● тварини: *кіт, лев, осел, верблюд*; ● суспільно-політична лексика: *князь, війт, холоп*; ● військові терміни: *шолом, полк, дружина, булава, меч*; ● культурні поняття: *серга, художник, бук, буква, буквар, лєсть, лєстити, улєсливий, ніст* [Пріцак 1994 : 702]; ● повір'я: *мара, марити, марєво, примара, марний*: пор. д.-сканд. *mara* 'привид', д.-герм. **maran-*, **marōn-* (ODEE : 313), також прасл. *mara* 'привид' (ЕСУМ, III : 389). Схожі повір'я були й у давній Скандинавії [Kluge : 454].

Сучасна археологія надійно пов'язала з готами як їхню власну вельбарську культуру, так і ширше — поліетнічну культуру «Черняхів–Синтана де Муреш». Черняхівський складник її масово представлений у Наддніпрянщині, синтано-муреський — на нижньому Дунаї [Щукин 2004]. Відома часом доленосна важливість лексико-ономастичного контексту в атрибуції археологічних знахідок [Тищенко 2015 : 98–125; 2019; 2020 : 856; Tyshchenko 2021]. Готи першими з варварів прийняли християнство — у формі аріянства: їх охрестив Вульфилла, готський єпископ (у 341–383 рр.) і перекладач Біблії готською мовою (*Codex argenteus*, зберігся досі в Упсалі). Важливим висновком з досліджень давніх германізмів у слов'янській є те, що наддніпрянські слов'яни, виявляється, уперше дізналися про християнство від готських місіонерів [Пріцак 1994 : 702], які поширювали Христове вчення на

¹ Закінчення. Початок статті див.: Мовознавство. 2023. № 1. С. 14–28.

Цитування: Тищенко К. Прадавність української мови, віддзеркалена в мовах сусідів. 2. Мовознавство. 2023. № 2. С. 18–43. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-329-2023-2-002>
Citation: Tyshchenko K. (2023). Pradavnist ukrainskoi movy, viddzeralena v movakh susidiv. 2 [The ancientness of Ukrainian as reflected in neighbouring languages. 2]. Movoznavstvo, (2), 18–43 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-329-2023-2-002>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

північ від Дунаю (Zanichelli : 1922). Крім грецької церковної лексики, засвоєної через готів (*хрест, церква, ніп, сатана*), на добру обізнаність слов'ян з практикою християнства саме в германському мовному середовищі вказує відомий у мовах усіх слов'ян, тобто праслов'янський, германізм *postъ*, укр. *ніст*, пор. гот. *fastan* 'тримати(ся), постувати' (а отже, щораз менше підстав зволікати з датуванням хрещення слов'ян, уявляючи його собі в часи Костянтина-Кирила й Мефодія чи поготів — Володимира).

В. Мартинов дослідив готизми, спільні для української і білоруської мов: *skeirs* 'світлий, ясний' → 'цирий'; **klei* 'глина, глей'; *trizna, spritnii*. Учений виклав факти спільних білорусько-українських запозичень з готської мови у книзі «Лексіка Палесся ў прасторы і часе» [Лексіка...]. На його думку, ці запозичення належать до перших століть нашої ери й були засвоєні носіями зарубинецької культури [Лексіка... : 11–12], — етновними предками білорусів і українців. До готських лексичних проникнень відносять укр. *цирий*, білорус. *шчыры*. «Як показав В. Ілліч-Світич, гот. *skeirs* 'світлий, ясний' регулярно відповідає прасл. *širъ* 'широкий, відкритий' <...> Білорус. *шчыры бор* звичайно протиставляють білорус. *цёмны луг*, тобто *шчыры* вживається у значеннях 'світлий, ясний'. Білий гриб має назву *шчыры гриб*, що говорить про те саме» [Лексіка... : 16]. В. Мартинов згадав про готське походження ще трьох білорусько-українських ізолекс (спільних лексем), які згодом були запозичені й західнослов'янськими мовами. «Яскравим прикладом є запозичення чес. *truzniti*, пол. *trzyńić* (у споконвічних формах можна було б чекати *třuzniti* і *trzyńić*) від східних слов'ян, чие слово *trizna* (пор. білорус. *трызніць, трызненне*), як ми гадаємо, — також готського походження (< гот. *trigo-n* 'смуток')» [Лексіка... : 16]. При питомому слов'ян. *глина* імовірним готизмом є білорус.-укр. *глей* 'глина, глей, мул' (пор. д.-сакс. *klei* 'глина', д.-англ. *clæg* 'глина, глей' з прагерм. **klei*). «У польській мові діалектне [glej] 'глеїстий ґрунт' відоме тільки на східних теренах і в пізніх текстах, а тому може розглядатися як проникнення зі сходу» [Лексіка... : 16]. Джерелом укр. *спритний, спритність*, білорус. *спрытны, спрытнасьць* вважають гот. **sprūti-* — пор. гот. *sprauto* 'хутко, швидко', д.-англ. *sprūtan* 'давати пагінці, швидко розвиватися' тощо [Лексіка... : 16–17].

Крім цих готизмів, спільних в усіх слов'янських мовах або в частині їх, українська зберегла ще й сепаратні готизми. Для нашої теми важливе визнання В. Топоровим «безперечних випадків, коли південно-східнослов'янські мови краще зберігають готську спадщину. Імовірно, це можна пояснити тим, що саме предки південних і східних слов'ян перебували в переважному <...> [і] найтривалішому <...> спілкуванні з готами» [Топоров 1984 : 137–138]. Тут виразні: ● торговельна термінологія: гот. *tota* → *мито, митниця, leihwan* 'позичати' → *лихва, лухвар; шеляг* (літоп. **по щелягоу** (під 885 р.), пор. нім. Schilling), *пънязь* 'гріш' (пор. нім. Pfennig); *skaban* 'скубти'; *скиба*; ● господарські поняття — *akeit* 'оцет'; *grōba* 'яма, печера' → діал. [зруба] 'пічка'; *stāiga* 'стежка, ст. стезя'; *timrjan* → *цебрувати, цямрина; warjan* 'забороняти' → *вориння, [вор'є]*; ● культурні поняття — *hweila* 'хвиля'; *dis-hniipran* 'розбити на друзки', пор. *хнюпитися* 'занепадати духом, бути розбитим'; *ga-qiunan* 'оживити, бути живим' → *очуняти; snaga* 'покрив, одяг' → *снага* 'сила'; *swaran* 'сваритися'; готського походження має бути слово *потерча, потерчук* 'дитина, померла без хрещення' [Грінченко, III : 377] (< по + отер- 'після готів?'); укр. *потороча* означає 'привид, страховидло'

(пор. с. *Поториця* Льв і с. *Поторочино* Ярослав.), на Чернігівщині вживають слово [*подереча*] ‘зди́рство, податки’ [Грінченко, III : 240].

Скільки пристрастей навколо згаданої Пріском *страви* в гунському таборі: чиє слово? Наперед переконані не помічають, що сутність страви не у травленні, а в урочистій гостині. Якраз гот. **stráujan* означає *to strew* (!), *spread (with carpets)* — ‘постилати (килимами)’, при тому що англ. *the spread* у розмовній мові означає ‘частування’, а *great spread* ‘бенкет’. Тобто «семантичний зсув» досі живий у германськомовному світі. Звідти й слово. Сюди ж колядка: «Застилайте столи / Та все килимами / Радуйся!». (І хто ж так робив в Україні? Англ. *scatter* ‘strew here and there’ — *скатерка* теж германізм.)

Про готів у Криму було відомо найдовше — до XV ст. У кримськотатарській мові В. Топоров виявив готизм *räsän* ‘будинок’, а автор цих рядків — *çämbär ağaç* ‘поперечна балка’ [Тищенко 2008 : 307] — завдяки схожості з укр. *цямрина*, *цебрувати* (*цимбрована криниця* [Грінченко, IV : 429]; з гот. *timbrjan*, пор. англ. *timber*): «Чи я в полі не криниця була // Чи я в полі не холодна була // Взяли мене *цебрувати* // Взяли воду виливати») [Грінченко, IV : 426].

Існують і російські сепаратні готизми: *mnags* ‘многий’; *atwôrjan* ‘кликати’, *utwôrjan* ‘вигукувати (cry out)’, *stikls* ‘скло, склянка’, пор. рос. *вопить*, *стекло*.

Нагадаймо, що найвідоміша у світі готська археологічна знахідка з написом походить з Волині (спис із с. Сошичне або «з Ковеля»): це наверх списа з рунічним написом *thilarids* ‘нападник, наїзник’. Зі свого боку, «етнографи знаходять в весільному обряді українців впливи готської ідеології та суспільного устрою» [Прицак 1994 : 702]. Раннім кельто-готським винаходом (згодом відомим як козацька реалія) був *carrago* ‘укріплений табір з возів у степу’, тактичний засіб проти раптового нападу кочовиків.

Однак готи залишили й щось вагоміше в українському, польському й чеському словотворі (менше у мовах інших слов’ян). Як відомо, у традиційній класифікації слов’янських мов опинився поза увагою граматичний устрій цих мов, який не вкладається в замовлену ідеологічну (позірно «географічну») схему.

Префікс дієслів ус-. Провісником важливіших ознак 1600-літньої окремоти розвитку українського словотвору став готський префікс дієслів **us-**, який міг бути засвоєним лише у готський час. Він є переконливо спільною граматичною морфемою готизмів ст.-укр. *ус-кробати* ‘вирватися, утекти’ [Тимченко, II : 440] і ст. *ус-кромити* ‘придушити’ (пор. гот. *us-grab-an* ‘вирватися, утекти (break through)’, *us-hramj-an* ‘розіп’ясти’ [Wright : 353]), сюди ж і *на-хромити-ся*. Хоча прямих документованих континуантів готських прототипів з цим превербом збереглося всього два, цього досить для висновку про їхній реліктовий характер, і в такому разі гот. **us-** робить помітний внесок до відмінності цілої словотвірної моделі в українській від словотвору сусідніх мов.

Словотвірний суфікс -ар. Вивчення цього словотвірного афікса має прецедент. Ідея використати словотвір для пошуків аргументів за чи проти теорії «колиски» належить Т. Вендіній, яка прийшла до неї з позицій не германістики, а славістики.

Сподіваючись знайти «глодометричні збіжності», які «такою ж мірою об’єктивні, як факти археології» [Вендина 1990 : 3], дослідниця вирішила розглянути іменники на **-ник** і **-щик**. Отримана картина була неочікуваною,

адже з'ясувалося, що в цій галузі російська має від 5 до 9 спільних словотвірних рис з усіма слов'янськими мовами, крім української, з якою у неї виявилось тільки дві збіжності [Вендіна 1990 : 124–128]. На цій підставі Т. Вендіна дійшла висновку, що «українська мова, на відміну від російської та білоруської, має тісніші зв'язки з західно- й південнослов'янськими мовами, про що свідчить більша кількість словотвірних паралелей» [Вендіна 1990 : 132]. Чим саме матеріально компенсує український словотвір цю свою відмінність — дослідниця не стала розглядати: це питання виходило за межі теми її книжки.

Уже пробні переклади вивчених Т. Вендіною слів групи *nomina agentis* (назви діяча) з суфіксами **-ник**, **-щик** зумовили напрям дальших пошуків. Так, *печатник*, *чертежник*, *седельник*, *школьник*, *мешочник*, *ключник* регулярно відповідають в українській словам *друкар*, *кресляр*, *сідляр*, *школяр*, *торбар*, *ключар*. Але ж і *мебельщик*, *мусорщик*, *каменищик*, *ростовщик* — це *мебляр*, *сміттяр*, *муляр*, *лихвар*. І жодного на **-ник**, **-щик** (!). Так з'ясувалося, що «східнослов'янській», тобто імперській ідеї чинить опір звичний і прадавній український словотвірний суфікс **-ар**. Це йому одному відповідає стільки морфем у сусідів. Він ще й універсальний, бо сполучається і з дієслівними (*друкар*, *пиляр*, *свердляр*, *косар*, *жнивар*), і з іменними (*голкар*, *мебляр*, *школяр*, *ключар*) основами.

Аналогічна модель з питомими кореневими морфемами дотепер поширена у германських мовах, як-от у нім. *Schnitzer* при д.-в.-нім. *snizzāre* 'вирізати' [Kluge : 669] (пор. укр. *сницар* 'різьбяр' і [*снут*] 'колода'). Також нім. *Breuer*, *Handler*, *Drucker* (від *breuen*, *handeln*, *drücken* 'варити пиво, торгувати, тиснути'); але і *Schlosser*, *Krämer* від *Schloss* 'замок', *Kram* 'крам, товар'. Пор. укр. *бровар*, *гендляр*, *друкар*, ще й *гантар*, *лихвар* (нім. *haften* 'вишивати', гот. *leihwan* 'позичати'). І від іменників — *слюсар*, *крамар*.

Систематизація усіх засобів перекладу українських слів з цим суфіксом розкрила ще переконливішу картину: для перекладу слів єдиної української словотвірної моделі «основа + **-ар**» російський словотвір змушений мобілізувати понад 40 (!) різних моделей — аж до описових словосполучень [Тищенко 2009 : 81; 2016 : 151]. Висновок один: знову дві системи неможливо вивести одну з одної, або звести до одного прототипу; вони генетично різні. На засвоєння і формування цієї яскравої ділянки української мови пішов довгий відрізок історії праукраїнців, у якому сусіди участі не брали. Справді, *бенкетар* — 'участник застолья', *срібляр* і *золотар* — 'серебрянних и золотых дел мастер': відмінність світоглядів так само наочна, як цитована далі у свідка (8) *капустина* 'один листок капусти'; ясніше не скажеш.

У суфікса **-ар** бездоганий родовід: морфема ця справді дуже давня, запозичена ще у праслов'янську епоху з лат. **-arius** через германців [Бевзенко : 108; Мейє : 298–299; Селігей 2014 : 62–63]. Але представлена у різних слов'ян кількісно по-різному, що само по собі промовисто. Крім усього, праукраїнці обійшлися без пізніх посередників цих латино-германських впливів: вони самі були тямущими «школярами», а школу свою скінчили ще у VI ст. н.е. (УМЕ : 517). У таблиці античних предметів до унікального серед слов'янських мов майбутнього часу недоконаного виду, створеного за зразком народної латини [*їстиму*, *матимеш* — див. далі, свідок (9)] долучився добре засвоєний через готів латинський суфікс **-arius** у формі **-ар** (пор. укр. *нотар* ~ рос. *нотариус*). З корекцією на відомі з історії події (при-

хід гунів у 376 р.) предки українців (як і чехів, і поляків) могли запозичити його у III–IV ст., тобто 1600 років тому.

Ширше міжмовне зіставлення української лексики з суфіксом **-ар** (ІСУМ : 538–540, 549–550) [Тищенко 2009 : 81–82] розкрило й повнішу картину: якщо для перекладу 182 слів єдиної української словотвірної моделі «основа + **-ар**» російський словотвір вдається до 40 різних моделей, то польський — лише до 22, а чеський — «усього» до 16. Водночас із самих прикладів стає помітним, у чому полягає відмінність між цими слов'янськими мовами у способах мовного відображення дійсності. У російській тут переважають численні форми з основоскладанням — рос. *рыбо-лов*, *пчело-вод*, *свино-вод*, *свино-нас*, *ковро-дел*, *вино-дел*, *басно-пущец*, *стихо-творец*, *трубо-чист*, *сукно-вал*, *шапо-вал*, *пиво-вар*, *домо-сед*, *плото-гон*, *конько-бежец*, *брадо-брей*, *звездо-чет*. На заході ця модель поширена менше — *bajko-pisarz*, *zegar-mistrz*; *listo-noś*, *veršo-tepec*. Зрозуміло, що такі похідні мають обтяжену подробицями семантичну й морфологічну структуру порівняно з економними українськими, де всім виділеним напівжирним курсивом дієслівним ділянкам цих складних основ завжди відповідає суфікс **-ар**.

Непомітно сплило 8 років від часу якісного прориву в студіях готської топонімії України, не поміченого кваліфікованими земляками-германістами через їх брак. «Трахтемирів, Говилів, Кисилин, Фрумилів! Такий лейтмотив райдужного етапу <...> топонімічних студій — і першого розділу книги 2015 р.² Ще б пак: у цих українських [ойконімах уперше] прочитано єдині справжні прототипи, якими виявилися для них вестготські імена з Астурії. Звідки впевненість, що саме вони — “єдині і справжні”? Бо ці готські імена відтворені в українській разом із структурою (!): *Tructe-mir-us* ‘проводир походу’ > *Трахте-мир-ів*; *Ga.vila*, *Ga.villi* (з **ga.bila* ‘кібець, каня’) > *Го-вил-ів* Тр; *Frum-ildi* ‘перший герой’ > пот. *Фрум-ил-ів* ІФ. <...> Ближчої комбінації основ і формантів на роль прототипів уже не буде! Причому таких аналогій у цілій масі імен з Астурії знайшлося в Україні відразу багато — порівняно з тим, що траплялося досі. Зрозуміло, як тут же зросли сподівання на доказовість саме цього масиву антропонімів для подальших студій топонімії України. Зайшовши до районних контекстів через такі гарантовані, а не гіпотетичні назви, можна було чекати надійнішого розпізнання навколо них інших синхоричних і синхронічних назв: того ж вектора контактів і того ж часу. Згодом розшукано й сучасне “електронне продовження” астурійського списку — словник ранньосередньовічних імен з Галісії» [Тищенко 2020 : 214].

«У такому разі ці назви могли виникнути лише за місцевої готської доби. Це припущення було б підтверджене, якби вдалося виявити інші назви того ж історичного кола в Україні. Плановий пошук їх здійснено у 2013–2015 рр. — наслідком його стала монографія “Ключі з Астурії від минулого України” [Тищенко 2015] з новою картиною «черняхівського» історичного періоду II–IV ст., відновленою з топонімії. Досліджені ономастичні матеріали із середньовічних документів Астурії та Галісії (А. Кортезан, Й. Піль, О. Коссю) під час зіставлення їх з топонімами України виявили десятки реплік готських імен, зокрема й біля Трахтемирова. При цьому просторова віддаленість прототипів від України не видавалася перешкодою, надто у світлі

² Див.: [Тищенко 2015].

історії розселення й контактів племен у Середньовіччі (див. схему В. Топорова – М. Щукина, рис. 1)» [Тищенко 2015а : 46].

Щодо готських *гідронімів* України, то вони відомі ще з ХХ ст., їхня «чужинськість» менш актуальна й терпиміша, і соціум їх прийняв [Трубачев 1968 з посиланнями на М. Фасмера, В. Ташицького, Я. Розвадовського та ін.].

Незалежною апробацією участі готів та їхньої мови в історії України, українців та їхньої мови стають дані не лише археології, а й генетики. За даними З. Россер, В. Кравченка та ін., близько половини досліджених українців має Y-гаплогрупу I, спільну з населенням Балкан і Скандинавії, див. схему «Генетична мапа Європи» на сторінці Вікіпедії: [Долітописна мовна історія...].

8. Восьмий український свідок (II ст. н.е.) — кельтські сусіди. Кельтський родовід суфікса -ина. Розвиваючи тему ймовірного кельтизму словене «слуги венетів» (**slo(g)-vene* > *словене*), слід зауважити, що незвично коротке (по аферезі й апокопі) кіпр. *llu* < **slo(g)* у ролі першого складника цілої групи детермінативних синтагм означає і 'сила' і 'сили', — а це цілком відповідає первинності колективної назви *словене* і похідному характерові сингулятивної форми *словен-инь*. У ній, до всього, суфікс *-инь* формально й семантично тотожний з британським: пор. кіпр. *-yn*: *pysgod* ~ *pisgodyn* 'риба/рибина', *plant* ~ *plenty* 'дітва/дитина', також — *blew* ~ *blewyn* 'волос/волосина', *gwellt* ~ *gwellty* 'сіно, солома/соломина', *pluf* ~ *plufyn* 'пір'я/пір'яна' і багато інших. Напрямок мовного впливу тут незаперечний, адже доведено, що сингулятивне *-in* народилося і сформувалося саме у британських мовах [Cuzzolin : 266; Bednarczuk : 659, 689, 698]. На відміну від гойдельської групи кельтських мов (ірландська, шотландська-гельська і менська) на півдні «у британських мовах побільшало правил утворення множини від початкових множинних і колективних форм іменника. Зокрема, виникла граматична категорія сингулятива» [Cuzzolin : 266] (тобто своєрідної «однини», як похідної, вторинної частки колективного цілого).

Ця новація — британська: суфікс *-in* спочатку мав значення зменшувальності (пор. дотепер *gwellty* 'gwellt bach' соломинка) і утворював ці гіпокористичні форми від колективних назв. На дальшому ж етапі самі ці початкові, вихідні назви стали сприйматися як «коротші» (!) форми множини від явно вторинного сингулятива, — пор. укр. *громадянин* — *громадяни*, *селянин* — *селяни*. Так, у давньокіпрській мові для позначення поняття 'пташИ-На' з'явилося слово *eterin*, утворене від форми множини *atar* 'птаство, птиця, птахи' (у сучасній валлійській відповідні форми *aderyn* і *adar*) [Cuzzolin : 266]. Слід звернути увагу на те, що саме так утворюються й укр. *люд(и)* ~ *людина*, *рід* ~ *родина*, *твар* ~ *тварина*, *хліб* ~ *хлібина*, *зерно* ~ *зернина* та ін. Відтінок зменшувальності є і у формах укр. *хатина*, *квітчина*, *сльозина*, *іскрина*, *краплина* (пор. *хата*, *сльоза*, *іскра*, *крапля*).

Л. Беднарчук теж указує на появу сингулятивів на *-in* саме у британських мовах³ [Bednarczuk : 659]: тут «від колективних (збірних) іменників можуть утворюватися сингулятивні форми із суфіксом *-yn*, наприклад, *plant* 'dzieci' — *plenty-yn* 'dziecko'» [Bednarczuk : 689], тобто *дumИНа*. Також і в бретонській мові «як і в інших британських мовах, від іменників *collectiva* утворюються *singulativa* (наприклад, *logod-en* 'миша')» [Bednarczuk : 698].

³ Див. нижче детальніший розгляд припущення О. Шахматова про також британську індукцію переходу слов'ян. *o* > *u* > *ü*.

Впадає в око, що з понад 130 наведених в ІСУМ українських вторинних сингулятивів з суфіксом **-ина** [ІСУМ : 55–61] лише 24 або 18,5 % мають збіг з російськими (класи 1–6), не кажучи про розвиток там зовсім нових смислових відтінків, протилежних британським мовам (*дитина, рыба*). Решта 24 класи таблиці унаочнюють всю відмінність російської морфології іменників від української у цій конкретній ділянці [Тищенко 2016 : 142]. Лише поодинокі з відповідних російських засобів проникли до периферії українського словотвору: *котушка, вертушка, головошка* й іронічне, колоніально-презирливе «вот моя жена-*хохлушка*».

Так само внутрішньо мотивований, як і чужий росіянам параметр одиничності в мовній картині світу українців: *яворина* ‘кленовое дерево’, *дубина* ‘1) дубовое дерево; 2) дубовый лес’, *зорина* ‘одна звезда’, *квітчина* ‘один цветок’, *дернина* ‘кусок дерна’, *сукнина* ‘отрез сукна’, *капустина* ‘один листок капусты’, *оборожина* ‘один столб в «оборозі»’, *черемшина* ‘одно дерево черемухи’, *цямрина* ‘одно бревно из сруба у колодца’ (до всього тут основа — з гот. *timrjan*, пор. вище). Зі словникових статей так і не трапилося коротших перекладів українських аналогів цих синтагм — а в українській тут щоразу одне слово з суфіксом **-ина**.

Натомість відповідників до українських іменників з формантом **-ин-** ми знайшли значно більше у кімрській (валлійській) мові. Їх 40 пар, або 30 % усього масиву слів з суфіксом **-ина** [Тищенко 2016: 144]. Пояснити малу вживаність у російській сингулятива можна й тим, що у Наддніпрянщині він міг бути індукований довгим співжиттям слов’ян з британськомовними сусідами, — пор. р. *Радоробель* Жт (кімр. *rhaeadrawl* ‘порожиста’)⁴, і г. *Камула* Лв (кімр. *swtawl* ‘хмарна’) [Тищенко 2008], кельтські археологічні знахідки — скарб монет з Чорнобиля, голівка з Канева. На користь такого пояснення свідчать не лише матеріально-структурні, а й численні семантичні (тематичні) збіги українських і кімрських іменникових пар з вторинними сингулятивами [Thorne : 106–108; Williams : 13–16].

Таким чином, зібрані докази свідчать про питомий характер українського суфікса **-ина**, хоча за походженням він і є освоєним британським кельтизмом. Також очевидно, що єдина словотвірна модель української мови на **-ина** відповідає 30 моделям російської [Тищенко 2016 : 142]. Висновок один: обидві підсистеми і невидні одна з одної, і не зводяться до спільного прототипу; вони різні за походженням та історією. Це вагомий доказ кількох століть окремого розвитку словотвору двох мов у далекому минулому.

У світлі викладеного на окрему увагу заслуговує тепер і добре відоме припущення О. Шахматова про також британську індукцію переходу слов’ян. **o > u > ü**. Вчений, зокрема, писав: (якщо сусідні) «кельтські мови <...> мали риси британської фонетики, <...> то д.-слов. *Rimъ* з лат. *Rōma* найпростіше пояснити через імовірне кельтське посередництво»; лат. **ō** > брит. [ü]: брет. *sku-ba, sul, urz* з лат. *scōpa, (dies) Sōlis, ōrdo* [Schachmatow 1912 : 96].

Візуалізована сучасна повніша (завдяки працям Г. Шустера-Шевця) картина поширення заміщувальної довготи **-o⁵** стає наріжним доказом кельтської участі у формуванні центральнослов’янських мов (досі пов’язу-

⁴ Варто наголосити: і тут гарантією справжності запозичення є те, що топонім *Радоробель* відтворює не лише основу *rhaeadr-* ‘поріг’, а й кімрський прикметниковий суфікс **-awl**.

⁵ Див. рис. у першій частині цієї статті.

ваному лише з іранськими впливами). Тепер, співвідносячи компенсаторне подовження **-о-** з центральнослов'янськими мовами, доводиться водночас визнати, що це явище відсутнє в периферійно-слов'янських мовах⁶.

Наскільки відомо, в публікаціях з теми за 100 років не висловлено інших можливих причин розвитку **е/о** у закритих складах у деяких слов'янських мовах — крім причини, припущеної О. Шахматовим 1912 р. З іншого боку, і р. Радоробель, і Чорнобиль лежать в ареалі Мілоградської археологічної культури: її носіями вважають неврів, яких неохоче, але пов'язують з кельтами [Неври]. Усупереч справді іранському імені космічної фігури Вія (В. Абаев) ця епічна спадщина української етнічної свідомості спільна в нас не зі скіфами, а з кельтами (Балор у ірландців, Ізбададен у валлійців)⁷. Ізосема справді масштабна. При цьому, М. Гоголь урятував для нас з фольклору своїх земляків автентичний мовний спогад про вплив кельтів — кульмінаційну диктему (М. Блох) усного народного переказу, яка не лише семантично, а й синтаксично тотожна з кельтським записаним міфом (доказ традицій філідів) (див. тексти в рамці). Варто відразу розчарувати огудників — за життя М. Гоголя освічена Європа й гадки не мала про кельтів.

<p>1. <i>Український текст:</i> «Його привели під руки і прямо поставили до того місця, де стояв Хома. — Підійміть мені повіки: не бачу! — сказав підземним голосом Вій — і все зборище кинулося підіймати йому повіки» [Гоголь : 163].</p>	<p>2. <i>Ірландський текст:</i> «Балор почув його і приготувався скористатися своїм страшним смертоносним оком. «Підійміть мені повіки», — наказав він своїм зброєносцям... Слуги за допомогою особливого гака підняли повіки на жакливому оці...» (КМ : 115).</p>
---	---

Додамо, що звідти ж і генонім *бойки*, і *Даждьбог*⁸ (< *Dagda*). Докладніше див.: [Тищенко 2012а : 37–39].

Незалежну апробацію участі кельтів в історії українців дає не лише археологія, а й генетика. За З. Россер, В. Кравченком та ін., до 4 % українців

⁶ Термін *центральнослов'янські мови* уперше вжив 1925 р. М. Трубецької [Трубецької 1987 : 147]. Ми ж показали 1997 р. його іраністичне наповнення в доповіді на 35 конгресі сходознавців ICANAS у Будапешті: «Іраністичні аргументи на користь поняття центральнослов'янських мов» [Тищенко 1998]. Тему поглиблено в розділі III «Формування центральнослов'янської групи мов» (нарис 7 «Угруповання слов'янських мов і давні іранські впливи») [Тищенко 2006] та в подальших публікаціях. Складники поняття й аргументи див.: [Шустер-Шевць 1976, 1983, Стрижак 1991, Абаев 1965].

⁷ Про кельто-іранські контакти відомо давно, причому саме на землях нинішньої України, пор.: «Кельти рано увійшли в контакт з іранським світом» («Die Kelten kamen früh in Berührung mit der iranischen Welt») і далі [Schachmatow 1912 : 97–98].

⁸ Тільки в українців на Поділлі збереглася пісня про Дажбога (є хорова обробка М. Леонтовича) з такою панорамою правіків: «Поміж трьома дорогами, рано-рано, / Поміж трьома дорогами, ранесенько, / Там здивався князь з Дажбогом, рано-рано... / Ой ти боже, ти Дажбоже, рано-рано, / Зверни ж мені з доріженьки, ранесенько. / Бо ти богом рік од року, рано-рано, / А я князем раз на віку, ранесенько». Пісню автор співав сам і в хорі з 19 років. Лише 2000 р. пощастило дізнатися, як це князь міг «здиватися» з богом Дагдою, і чому саме «рано-рано». Текст пісні виявився гілкою українського фольклору від ірландського міфу про Дагду і Мак Ока «Захоплення сиду» (фактаж див. [Тищенко 2012а]). Поки земляки боронили традицію «Несть пророка у своїм отечестві», Дажбога визнав кельтизмом В. Блажек (хоч чеському шляху до цієї істини бракувало і такої пісні, й таких аргументів).

має Y-гаплогрупу R1b, спільну з кельтами Західної Європи (див. схему «Генетична мапа Європи» на сторінці Вікіпедії: [Долітописна мовна історія...]).

9. Дев'ятий український свідок — народно-латинський майбутній час недоконаного виду (II ст. н.е.). Є в сучасній українській мові (і тільки в ній серед усіх слов'янських) важлива ексклюзивна (виключна) граматична аналогія з романськими мовами — нащадками латини: це простий майбутній час недоконаного виду: *їстиму, знатимеш*. На неї вказав ще 1927 р. І. Шаровольський (ЕУ, 10 : 3791). З одного боку, серед слов'янських мов такий спосіб утворення майбутнього часу існує справді в одній лише українській. Його розвиток могла зумовити романська модель, яка має значно більше поширення, але — на Заході. Що ж до мов сучасних романських сусідів українців — румунської та молдавської, то така граматична модель тут якраз невідома: майбутній недоконаний час утворюється в цих мовах цілком інакше (див. табл. 1).

Таблиця 1

Структурна тотожність парадигми майбутнього часу недоконаного виду в українській і західнороманських мовах							
Народнолатинське першоджерело		Французька		Італійська		Українська	
Інф. <i>*manducare</i> 'жувати'		Інф. <i>manger</i> 'їсти'		Інф. <i>mangiare</i> 'їсти'		Інф. <i>їсти</i>	
<i>manducare</i>	<i>habeo</i>	<i>manger-</i>	<i>-ai</i>	<i>manger-</i>	<i>-ò</i>	<i>їсти-</i>	<i>-му</i>
"	<i>habes</i>	"	<i>-as</i>	"	<i>-ai</i>	"	<i>-меш</i>
"	<i>habet</i>	"	<i>-a</i>	"	<i>-a</i>	"	<i>-ме</i>
"	<i>habemus</i>	"	<i>-ons</i>	"	<i>-emo</i>	"	<i>-мемо</i>
"	<i>habeis</i>	"	<i>-ez</i>	"	<i>-ete</i>	"	<i>-мете</i>
"	<i>habent</i>	"	<i>-ont</i>	"	<i>-anno</i>	"	<i>-муть</i>

З іншого боку, в народній латині аналогічні граматичні форми засвідчені в письмових пам'ятках від II ст. [Renzi : 154], а тепер є звичайними у системах західнороманських мов (французької, іспанської, італійської): італ. *manger-ò* 'їсти-му', *scriver-ai* 'писати-меш'. Можна припустити, що вирішальну роль у формуванні українського майбутнього недоконаного часу відіграли давніші контакти ще з носіями народної латини. (Римські когорти Траяна вийшли на Дністер у 101 р. Археологині О. і Є. Пламеницькі помітили в центрі Кам'янка-Подільського прямокутну сітку вулиць з розмірами, звичайними для *castrum romanum*; там є і знахідки синхронних речей, а в цілій Україні задокументовано знахідки 30 тис. римських монет [Тищенко 2009; 2020; Tyshchenko 2021 : 288].)

І в українській, і в західнороманських мовах відповідні особові форми дієслова *мати* в ролі закінчень майбутнього часу зазнають цілком однотипних вкорочень: у французькій з особових форм дієслова *avoir* 'мати' (*ai, as, a, avons, avez, ont*) походять закінчення **-ai, -as, -a, -ons, -ez, -ont**; в італійській з форм дієслова *avere* 'мати' (*ho, hai, ha, abbiamo, avete, hanno*) одержують закінчення **-ò, -ai, -a, -emo, -ete, -anno**; так і в українській з форм дієслова *мати* (*маю, маєш, має, маємо, маєте, мають*) походять закінчення **-му, -меш, -ме, -мемо, -мете, -муть**. Їх додають в усіх цих мовах до повної або скороченої форми інфінітива (див. табл. 1).

Топонімія України несе в собі тягар своїх десятиків історичних епох [Тищенко 2020]. На цьому тлі не такою довгою видається двотисячолітня

тяглість населення Наддніпрянщини від часів Риму — попри всі війни, «братерські» обійми, морові згони й людоловів. Слід зв'язків з Римом — не лише зі свідчень словника і граматики української мови. Про це ж свідчать і відомі дані археології. Зокрема, понад 1030 українських сіл із знахідками згаданих 30 тис. римських монет по цей день заселені — див. карту їхніх топонімів за даними М. Брайчевського і В. Кропоткіна [Tyshchenko 2021 : 247, 288–289; Тищенко 2020 : 854–855]. Українці дотепер сусідять з нащадками римлян: з-поміж слов'ян такий привілей мають лише п'ять народів. Цим пояснимі численніші, ніж у сусідів, лексичні ранні латинізми (*коляда, глек, гляг, зглягатися, кошуля, цибуля, чинш, цятка, келих, цегла, раптом* та ін.). Як і латинський за структурою унікальний майбутній недоконаний час дієслів, вони говорять про спадкоємну пов'язаність прадавніх «місцевих» діалектів саме з надністерсько-наддніпрянським середовищем праслов'янської мови і пізнішими протоукраїнськими говірками середньовічного населення.

10. Неочікуваним десятим українським свідком (V ст. до н.е.) стали скіфи. А несподіваним фахівцем зі «скіфського акценту» — хоч і у грецькій мові, але не чужого й нам — виявився Аристофан. У його комедії «Жінки на святі Деметрій» (або Тесмофорій) є колоритний персонаж — скіфський лучник-охоронець, у театральних репліках якого відображено особливості скіфської вимови. Історичним прототипом того персонажа були токоти (οἱ τοζόται), лучники, яких в Афінах справді набирали з числа полонених скіфів для поліцейської служби (ДРС : 1636).

Аристофан був сучасником тих, як для нас, то мало не доісторичних скіфів. П'єсу свою він написав у 412 р. до н.е., тобто 2435 років тому. Як виявляється, і такий відрізок часу не завеликий для історії української мови. Основна частина рис «скіфського акценту» у недбало засвоєній грецькій мові скіфа стосується артикуляції приголосних [Тищенко 2016; 2018; 2020]:

1. «**θ > τ**». Нормативні грецькі **θ** скіф на сцені замінює на звичні йому **τ**:
 - *ἀκολουτέω* замість літературного *ἀκολουθέω* (ДРС : 66) 'йти слідом';
 - *ἐντευτενί* замість літературного *ἐντευθενί* (ДРС : 551) 'тутечки';
 - *τυγάτριον* замість літературного *θυγάτριον* (ДРС : 1654) 'донечка' та ін.

Помічена Аристофаном особливість «**θ > τ**» цілком звичайна у топонімічних репліках в Україні: ТАБАЇвка (якщо це з прототипу грец. *Θῆβαι* 'Фіви'), СКИТЬки, ОТИНія, АТИНСьке грец. *Αθήνα*, ТЕКЛине 2, ТЕКЛівка 8 назв, ТЕКЛя Вл, ТЕКЛинівка Вн, ТЕКЛянівка Жт грец. *Θέκλα* та ін. Сюди ж і низка прізвищ: ТАНАСійчук грец. *Αθανάσιος*, а у реєстрі 1649 р. ТЕДО-Ренко, ТОДОРан грец. *Θεόδωρος*.

2. «**χ > κ**». Нормативні грецькі **χ** скіф на сцені замінює на звичні йому **κ**:
 - *ἀποτρέκω* замість літературного *ἀποτρέχω* (ДРС : 220) 'йти';
 - *ἔκω* замість літературного *ἔχω* (ДРС : 506) 'тримати, нести';
 - *ναίκι* замість літературного *ναίχι* (ДРС : 1199) 'авжеж, так-так, ще б пак';
 - *σκῆμα* замість літературного *σχῆμα* (ДРС : 1480) 'вигляд, зовнішність';
 - *τάκιστα* замість літературного *τάχιστα* (ДРС : 1599) 'чимшвидше';
 - *ξιπο-μάκαιρα* замість літературного *ξιφομάχαιρα* (ДРС : 1147) 'акінак' (мечовидний ніж у скіфів): тут відразу два відхилення від норми: $\text{π} < \text{φ}$ і $\text{κ} < \text{χ}$.

Перехід іншомовного **χ** у **κ** представлений у топонімії України рідше, ніж перехід **θ** у **τ** (КОРСУН.ь *Χερσόνησος* Чк, Дц, також КОРСУНці Од, КОРСУНове Хк, КОРСУНка Хс, Чк, КОРСУНівка Пл, Хк, КОРСИНі Вл; КАЧ-

КАРське (вірм. Դսչըրըր ‘хачкар’, різьблений кам’яний хрест) Дц, КАЧКА-Рівка Зп, Хс 2, КИЧКАРівка Вл; СКИТЬки, гр. *σχεδία* ‘пліт’ Чг).

3. «**φ** > **π**». Нормативні грецькі **φ** скіф на сцені замінює на звичні йому **π**:

– *ἐλαπρός* замість літературного *ἐλαφρός* (ДРС : 506) ‘прудкий’;

– *παίνεται* замість літературного *φαίνεται* (ДРС : 1219) від *φαίνω* ‘з’являтися’;

– *πλήσει* замість літературного *φιλήσει* (ДРС : 1316) від *φιλέω* ‘любити’;

– *στέριπο* замість літературного *στέριφος* (ДРС : 1503) ‘яловий’;

– *ζπο-μάκαιρα* замість літературного *ζιφομάχαιρα* (ДРС : 1147) ‘акінак’.

Така особливість скіфської вимови у нашій топонімії — і, ширше, ономастиці — значно помітніша: **КРИШТО**Півка 4 *Χριστοφόρος* (пор. і прізви. Криштоп), **ПИЛИ**Півці ІФ *Φίλιππος*, **ПИЛИ**Пча, **СТЕПА**Нівка *Στεφάνος*, **ЩЕПА**Нів Тр, **ШПЕН**Дівка, **ПОСА**Д, **ПРУТ**, — але *Филонівка*, *Фаївка*, *Фоса*, *Фуратик*. Ім’я *Педора*. У реєстрі прізвищ козаків 1649 р: *Педор*, *Педоренко*, *Педорів*, *Педорович*, *Педорченко*, *Педорко*, *Педосенко*, *Педченко*, *Педяк*, *Пергуненко* **Fairgun**, *Перженко* **Ferz**, *Супроненко*, *Супрун*, *Супрунович*, *Штена*, *Штенич* та ін. Існує назва ур. **ПАЛИМОН**чукове Провалля у с. Ольшани Чг Ічня, — але і с. **Филимонівка** Мк (Врадіївка).

Аристофан зберіг 38 прикладів звукових відхилень у грецькому мовленні лучника-скіфа. Автор статті побачив у них системний аналог явищ української фонетики, що відзначила еллініст чл.-кор. НАНУ Н. Ф. Клименко [Клименко 2018 : 4].

Скіфо-українське г [h]. На відміну від збереженого у слов’ян на півночі й півдні прадавнього проривного [g], українське **г** є щілинним фарингальним [h] (*гора*, *вага*). Час переходу праслов’янського [g] > [h] визначають по-різному. 1925 р. М. Трубецької на чеському матеріалі показав, що перехід **g** > **γ/h** стався до занепаду редукованих⁹ (XI–XII ст. — *К. Т.*). 1929 р. М. Дурново також з чеських фактів відніс його до часу до занепаду носових (раніше від X ст. — *К. Т.*) (Филин : 56); за Г. Півтораком, цей перехід стався у перші століття н. е. [Півторак 2001 : 104–105]; за В. Абаєвим, у часи засвоєння іранізму *бог* (починаючи від I тис. до н. е.) [Абаєв 1965 : 49]. Фонема **h** — одна з підстав для виділення центральнослов’янської групи мов¹⁰ [Тищенко 1998; 2006] (українська, словацька, чеська, верхньолужицька, також історично прилеглі польські та словенські говірки). Судячи із суцільності ареалу **h**, не виключено, що він старіший від часу окремого існування цих мов і таки є слідом скіфських впливів.

Свого часу В. Абаєв показав кореляцію ізофони **h** з областю іранської топоніміки та матеріальної культури [Абаєв 1965 : 46]. Серед іншого, давніми скіфськими впливами можна пояснити й імовірне **h** наприкінці чутих греками у X ст. назв дніпровських порогів Βουλνηπράχ і Οστροβουνηπράχ,

⁹ Перехід **g** > **γ** у чеській «стався дуже рано, [це] видно з того, що новий **g**, що виник з ***k** перед дзвінкими приголосними після падіння **ъ**, залишився поза цією зміною: пор. чес. *kde*, *kdy* (вимова *gde*, *gdy*) від *kъd-* і *tehdy* від (тъ-)γъd-. Отже, перехід **g** > **γ** у чеській має бути старішим від падіння редукованих, і тим самим набагато старішим, ніж найдавніші чеські пам’ятки (XII ст. — *К. Т.*). Тож вельми ймовірно припустити прямий зв’язок між чесько-словацько-верхньолужицьким та південно-давньоруським переходами **g** > **γ**» [Трубецької 1987 : 147].

¹⁰ «Центральнослов’янський» перехід **g** > **γ** та південнослов’янський перехід **dl**, **tl** > **l**, можливо, сталися одночасно. Деякі словенські діалекти, які змінили **g** на **h** та зберегли групи **tl**, **dl**, можливо, в період дії цих двох звукових законів стояли ближче до центральнослов’янської, ніж до південнослов’янської [Трубецької 1987 : 147].

при тому що у назві Βερούτζη упізнаваний дієслівний корінь укр. *вир-увати* (КБ : 323, 325). Східні степові риси має і князь Святослав в описі Лева Диякона у його Історії (війни зі «скіфами», кінець X ст.) — вусатий, без бороди, з оселедцем і сережкою у вусі. Крім того, серед учасників угоди з Візантією 944 р., у літописі згадано киян з іранськими іменами *Прастънъ, Фрастънъ, Фурьстънъ, Съфандръ, Истръ* (ПВЛ : 68). Іранські імена мають і дохристиянські божества киян — *Сварог, Хорс, Симаргл, Стрибог, Мокоша*, також *Вій*. До скіфізмів О. Трубачов залучає слова *потвора, почвара*.

Імовірно скіфський стаж має у нас і реалія *шаровари*. Саме численність уже виявлених доказів контактів зі скіфами вказує на їхню тривалість і підважує настанову на розрив «єдиної традиції шароварів» у Наддніпрянщині від ранньої античності й до наших днів. Справді, гідним подиву свідченням виявилася згадка скіфізму *сарáбара* у старшого сучасника Аристофана давньогрецького оратора Антифона (480–411 р. до н.е.) [Chantraine : 988]: *σαράβαρα* 'широкі штани у скіфів'. Слово вважають запозиченням з іранських мов (пор. пахл. *šarvār*; авест. *šāra-vāra* [new-platts : 1498]; при цьому залишається неясним, як могло б д.-іран. -v- дати грец. -β- [b]). Шаровари пережили й візантійський час, коли на зміну бетацізму прийшов вітацизм (вимова -β- як [v]). Пізніші прибульці до Степу засвоювали це слово вже в короткій формі з ламбдацизмом (перс. *راولش шалвār*, звідки тур. *şalvar* 'штани моряків або мандрівників' і под. За два тисячоліття до них засвідчене у давньогрецькій слово *σαράβαρα* гранично близьке за звучанням і змістом до сучасного українського — з -р- і 4 складами.

В етимологічній статті *шаровари* (ЕСУМ, VI : 385) є цінні подробиці: 1) ст.-пол. *szarawara*, 2) «шаровари бачимо ще на давніх зображеннях скіфів». Однак не зауважено кореляції форм з -р- із зоною «скіфо-аланського коридору» — з центральнослов'янськими мовами (слц. *šaravary*, чес. *šaravary* і, до речі, ст.-укр. *шаравари*). Також не розкрито ролі феноменально стабільної за звуковим складом форми V ст. до н.е. грец. *σαράβαρα* — через трактування її як новогрецької *сарáбара*.

До найдавніших прізвищ українців належать укр. *Передерій, Передрій, Шатрава* (переважно на Лівобережжі) — це мовні докази існування 24-ї са-трапії над Дніпром (д.-перс. $\text{𐎠𐎡𐎣 𐎧𐎥𐎡𐎴} \setminus \text{𐎤𐎡𐎴 𐎧𐎥𐎡𐎴} \setminus \text{𐎠𐎡𐎣 𐎧𐎥𐎡𐎴} \setminus \text{𐎤𐎡𐎴 𐎧𐎥𐎡𐎴} \setminus$ *Sakā tīāiī paradrāya* 'скіфи, які за морем', $\text{𐎠𐎡𐎣} \setminus \text{𐎤𐎡𐎴 𐎧𐎥𐎡𐎴} \setminus \text{𐎠𐎡𐎣 𐎧𐎥𐎡𐎴} \setminus$ *Sakā paradrīya* 'скіфи за моряни'). Докладніше див.: [Тищенко 2013]. Таким чином, виявлений в Україні пласт скіфських мовних впливів також є системним і має кілька вимірів: крім лексики, — це ізоглоси у фонетиці й ономастиці (топоніми й прізвища, Вій, іранські імена язичницького пантеону в Києві) епіграфічні й археологічні свідчення.

Незалежну апробацію причетности скіфів до історії України, українців і їхньої мови дають не лише історія та археологія, але й генетика. За даними З. Россер, В. Кравченка та ін., третина українців має Y-гаплогрупу R1a, спільну з іранськими народами Євразії, див. схему «Генетична мапа Європи» на сторінці: [Долітописна мовна історія...].

III. Чим ще може свідчити сама за себе українська мова?

У пошуках збігів та відмінностей окремих рис української мови від мов сусідів на якомусь етапі студій постала потреба укласти об'єднаний і якомога повніший список самих цих «характерних рис мови». Опрацювавши низку джерел, переважно згаданих вище у параграфах про свідків (1)–(10), автор зібрав з них опис 40 фонетичних і 42 лексико-граматичні особливості

української мови. Через обмежений обсяг статті переадресуємо читача до кольорової таблиці на зазначеній вище сторінці Вікіпедії (uk.wiki), де ці 82 мовні риси детально перелічені, упорядковані, і для кожної з них вказана наявність або відсутність її у мовах сусідів.

Так логіка наукового дослідження посприяла виробленню коректного контраргументу до «східнослов'янськості». На об'єктивному науковому ґрунті ним могла стати лише веслов'янськість. Пріоритетно вжите 2010 р. [Тищенко 2010], поняття наразилося на опір (з е-версії цілого журналу єдина ця стаття була недоступною ні для читання, ні для копіювання). Це зумовило поглиблений виклад теми й виступ автора у книгарні «Є» з подальшою розлогою публікацією (42 журнальні сторінки) [Тищенко 2012].

Рис. 2. Розподіл 48 характерних рис української мови, спільних з іншими слов'янськими мовами. Номери вказані за списком 82 рис, більші цифри — сума спільних рис

Унаочненням змісту тієї таблиці є схема ступеня близькості української до кожної зі слов'янських мов за ознакою збігів конкретних явищ фонетики та граматики (див. рис. 2). З неї випливає, що з-поміж 82 своїх рис фонетики й граматики українська мова має 34 специфічні риси (вони є лише в ній, як-от закінчення місц. відм. **-ові**, ітератив *попоїси*, складні прийменники *з-поза*, *з-поміж* та ін.). Крім того, є 48 рис, відомих і в інших слов'янських мовах.

Після всього з'ясованого цілком очікуваним є те, що найбільша кількість рис, схожих на українські, існує у верхньолужицькій мові (31). Далі йдуть збіги з білоруською (29) і нижньолужицькою (27 рис). по 23 спільні риси поєднують українську з чеською і словацькою, 22 — з польською, по 21 — з хорватською і болгарською, по 20 з македонською, сербською і словенською, 19 з полабською і 11 з російською. Усі ці відомості 11 років розміщені на видноті у мережі [Долітописна мовна історія...]. Але поки що окремі дрібні неточності вилловлює автор сам [Тищенко 2020 : 178; також 2012; 2016; 2018]; тепер подано ще з двома уточненнями станом на 2023 р.

Схема «всього лише» синтезує добре відомі з публікацій ті самі групи фактів, які понад століття спонукали до припущень, інсайтів і наукових висновків дослідників, що прагнули об'єктивності — В. Даля (1866), С. Смаль-Стоцького (1913, 1927), І. Шаровольського (1927), О. Бескровного

(1928), О. Горбача (1959), Ф. Жилка (1966), О. Прицака (1970), Г. Шустера-Шевця (1976), М. Жовтобрюха (1980), О. Стрижака (1985, 1991), Г. Півторака (1988, 1993, 1996), Т. Вендіної (1990), О. Тараненка (1993), Ю. Шевельова (1993, 1996, 2008), В. Русанівського (1996), А. Кантаріні (1999). Інші вчені часом теж були змушені до цього фактами, попри свою позанаукову заангажованість — М. Трубецької (нім. ориг. 1925, 1987), О. Трубачов (1957, 1992), А. Залізник (1988, 1991)... До фактологічної ж бази долучилися всі, хто «дозбирував» з власного досвіду матеріал за аналогією.

Підсумки. 1. Всеслов'янськість української мови видно, зокрема, і в її непериферійному положенні на схемі, яке пояснює її подальший розвиток: він не зупиняється й у наш час (апокоповані говіркові форми *ходе, робе, носе; зна', тита', мо'*). Що до «підозріло малої», як на кого, кількості збігів з російською, то причина цього професійно пояснена ще 100 років тому, хоча й без конкретних цифр: «Здавна російська мова взаємодіяла з рештою слов'янського світу лише на заході й півдні, а північна частина російськомовної території перебувала в сусідстві з неслов'янськими народами... Певні звукові зміни сусідніх слов'янських діалектів проникали з півдня й заходу до східних слов'ян, але вони не завжди були достатньо сильними, аби поширитися на всю східнослов'янську область; незалежніша від решти слов'янського світу північна частина цієї області залишалася поза змінами» [Трубецької 1987 (1925) : 148, також 159, 160].

2. У світлі нарису стає помітнішою суперечність у трактуванні мов як продукту і процесу — зокрема, й мови української. Розглянуті пласти її відповідають явищам сусідніх мов з глибшим датуванням: ендослов'янські — від II ст. н.е. до XVII ст. (розвиток *o, e > i* у закритому складі); екзослов'янські — від V ст. до н.е. (скіфські контакти) до IV ст. н.е. (готські контакти).

3. Отримана картина підводить до сумніву щодо критеріїв «датування появи» нашої мови. Це нагадує аналогічну праслов'янську проблему. Там, зрештою, дійшли висновку, що «з огляду на поглиблення хронології та розширення перспектив пошуку індоєвропейських старожитностей у праслов'янській питанні про “датування появи” праслов'янської мови втрачає свою конкретність». Також «повчальна відмова археологів датувати появу германського етносу, пор. аналогічну ймовірність і для слов'янської: безперервність еволюції» [Трубачев 2003 : 5, 10].

Схожа суперечність виникає, коли українську розглядають як продукт історичного розвитку, водночас відтинаючи від цього «продукту» його визначальні складники (в діахронічному плані — етапи розвитку). Маємо визнати, що саме поняття «появи» української мови втрачає свою методологічну цінність (пор. про це в О. Потебні, Ю. Шевельова), — інакше довелось б визнавати, що у поліському діалектному континуумі повного «набору якостей українськості» досі немає.

4. На багатих фактах історичної фонетики й граматики своє розв'язання цієї проблеми 1993 р. дав Ю. Шевельов. У відповідь апологетам «колиски», учений зосередив у стислій формулі блискуче підсумкове визначення того, що «справжня, “жива” українська мова ніколи не була “давньоруська”, ніколи не була “спільноруська”, ніколи не була тотожна з російською, не була предком або нащадком, або відгалуженням російської мови. Вона поставала і постала з праслов'янської, формуючись від VI до XVI ст.» [цит. за: Шевельов 1996 : 204].

5. За ці 1000 років Середньовіччя кілька племінних діалектів опинилися на сході слов'янства у сусідстві один з одним. Проте з розглянутих фактів

видно, що нинішнє сусідство їхніх мов-нащадків — не є результатом переміщення уявного «єдиного проміжного предка», адже воно не органічне. Тобто ці мови не мають між собою якоїсь особливої матеріальної чи структурної близькості, що водночас істотно віддаляла б дану пару мов від решти мов слов'ян. Українська такий само родич російської, як і чеської, і сербської.

6. Українці не успадкували мовних особливостей таких племен, як радимичі, кривичі, в'ятичі чи новгородські словени: продовженням їхніх діалектів якраз і є сучасна білоруська й російська мови (див.: [Піўтарак; Чекмонас; Николаев; Зализняк]). Уже літописні відомості про одночасне існування названих племен перекреслюють теорію «спільної колиски».

7. Якісно новим етапом лексико-ономастичних досліджень стало пріоритетне залучення для їхньої апробації даних суміжної науки — генетики [Тищенко 2012б]. Подія дістала належну оцінку філологів. «Наукова заслуга [автора] <...> полягає ще і в тому, що своїми дослідженнями він увів топонімію в етногенетичний контекст, а також використав найновіші досягнення молекулярної генетики, завдяки чому підніс [ці студії] на сучасний, якісно новий рівень» [Півторак 2016 : 13]. «Важливий здобуток [автора] — виявлення <...> кореляції хронологічних шарів топонімії України з українською лексикою та прізвищами українців, основи яких прийшли з тієї ж етномови. <...> Об'єктивність висновків підвищує їх апробація ще й четвертим масивом — даними генетики Y-гаплогруп. Автор показує, що набір Y-гаплогруп сучасних українців — I, R1a, R1b, E1b1b <...> (С. Кравченко, З. Россер та ін.) — відповідає генетичній належності найдавніших носіїв мов-джерел запозичень, іншомовних топонімів і прізвищ. <...> Така збіжність висновків з чотирьох незалежних груп наукових фактів підтверджує конкретну атрибуцію ділянок мовної дійсності <...> [і] надає концепції <...> додаткової методологічної цінності» [Селігей 2020 : 79–80].

8. У нарисі послідовно й детально ілюстровано нову методологічну платформу (пор. про дві в О. Тараненка), контрастивний підхід до історії української мови. Новий спосіб датувати факти мови отримано через усебічне вивчення її історичних мовних контактів. З викладеного видно, що навіть контурно окреслені мовні впливи давніх сусідів можуть слугувати новим мірилом періодизації українського етногенезу (її схема вперше викладена 18 років тому [Тищенко 2005]).

Це відзначила свого часу рецензент книжки 2018 р. Н. Ф. Клименко: «Книгу відкриває пролог з новим баченням історії нашого народу у світлі мовних контактів. Деталі ще потребують уточнень, але вся запропонована схема повніша від відомої, своєчасна й переконлива. Пріоритетним є і важливе спостереження про різну кількість епох контактів у різних мовах (с. 18, 23)». І далі: «<...> До 40 груп іншомовних слів [автор] відшукав топоніми і прізвища від основ з тих самих мов. У об'єднаному томі сполучив численні аргументи лексикології, ономастики й генетики». «<...> В отриманому синтезі знову створив умови для праці інших...» [Клименко 2018 : 4].

Численні факти вивчених мовних контактів переконливо свідчать і про те, що українська мова прадавня, і про те, що тут можна очікувати й нових доказів.

ЛІТЕРАТУРА

- Абаев В. И. Скифо-европейские изоглоссы. Москва : Гл. ред. вост. лит., 1965. 168 с.
Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови. Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1960. 415 с.
Бескровный А. К вопросу о природе дифтонгического рефлекса *ō* в переходных се-

- вероукраинских говорах Воронежской губернии. *Сборник статей в честь академика Алексея Ивановича Соболевского*. Ленинград : Изд-во. АН СССР, 1928. С.148–153.
- Вендина Т. И. Дифференциация славянских языков по данным словообразования. Москва : Наука, 1990. 168 с.
- Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських. *Історія української мови : хрестоматія*. Упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ : Либідь, 1996. С. 206–225.
- Гуди. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гуди> (дата звернення: 03.12.2022).
- Долітописна мовна історія українців. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Долітописна_мовна_історія_українців (дата звернення: 03.12.2022).
- Жовтобрюх М. А. та ін. Історична граматики української мови. Київ : Вища шк., 1980. 320 с.
- Жуковская Л. П. Берестяные грамоты. *Русский язык : энциклопедия*. Москва : Сов. энциклопедия, 1979. С. 31–32.
- Зализняк А. А. Древненовгородский диалект и проблемы диалектного членения позднего праславянского языка. *Славянское языковедение: X междунар. съезд славистов [доклады сов. делегации]*. Москва : Наука, 1988. С. 164–176.
- Зализняк А. А. Берестяные грамоты – бесценный источник сведений о древней Руси и ее языке. *Лекции лауреатов Демидовской премии (1993–2004)*. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2006. С. 214–237.
- Иванов В. В. Древнерусский язык. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. С. 143.
- Клименко Н. Ф. Мова – велетенський історичний документ. Переднє слово. *Тищенко К. М. Іншомовна історія українців*. Київ; Броди : Просвіта, 2018. С. 1–4.
- Ковалів П. Основи формування української мови в порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Історія української мови : хрестоматія / упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко*. Київ : Либідь, 1996. С. 226–256.
- Лексіка Палесся ў прасторы і часе. Мінск : Навука і тэхніка, 1971. 370 с.
- Мейе А. Общеславянский язык. Москва : Издательство иностранной литературы, 1951. 492 с.
- Мудра И., Петр Я. Учебник верхнелужицкого языка. Bautzen : Domowina-Verlag, 1983. 159 с.
- Неври. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Неври> (дата звернення: 04.12.2022)
- Николаев С. Л. Следы особенностей восточнославянских племенных диалектов в современных великорусских говорах. I. Кривичи. *Балто-славянские исследования. 1986*. Москва, 1988. С. 115–153.
- Передмайбутній час. URL: https://uk.wikipedia.org/Передмайбутній_час (дата звернення: 01.12.2022).
- Півторак Г. Коли ж виникла українська мова. *Історія української мови. Хрестоматія*. Упорядники С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ : Либідь, 1996. С. 270–279.
- Півторак Г. Нові обрії дослідження етно- та глотогенезу українців. Передмова. *Тищенко К. М. Долітописна мовна історія українців*. Київ; Дрогобич : Півсвіт, 2016. С. 11–17.
- Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. Київ : Наук. думка, 1993. 200 с.
- Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Київ : Видавн. центр «Академія», 2001. 152 с.
- Піўтарак Р. П. Агульныя і сваеасаблівыя беларуска-українскія дыялектныя рысы. *Весті АН БССР: Сер. гум. навук*. Мінск, 1987. № 3. С. 115–120.
- Пріцак О. Германські складники. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні*. Київ : Глобус, 1994–1995. С. 702.
- Пріцак О. Печеніги. *Український історик. Журн. укр. істор. т-ва*. Нью-Йорк ; Мюнхен : Logos Verlag G. m. b. H., 1970. №1–3 (25–27). С. 95–101.

- Регирер Е.И. Развитие способностей исследователя. Москва : Наука, 1969. 231 с.
- Русанівський В. Давньоруська мова: міф чи реальність? *Історія української мови : хрестоматія* / упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ : Либідь, 1996. С. 251–256.
- Свешніков І. Звенигородські грамоти на бересті. *Дзвін*. 1990. № 6(548). С. 127–131.
- Сводеш М. Лексикостатистическое датирование доисторических этнических контактов. Новое в лингвистике. Вып. 1. Москва : Изд-во иностр. л-ры, 1960. С. 23–52.
- Селігей П. О. [Рец. на:] «Тищенко К. М. 42 епохи українських мовних контактів: енциклопедія 3000 запозичених реалій античності й середньовіччя у мові, прізвищах і топонімах. Київ ; Броди : Просвіта, 2020. 912 с.». *Мовознавство*. 2020, № 5. С. 78–80.
- Скопненко О. Берестейсько-пинський ареал як об'єкт дослідження. *Український глотогенез*. Житомир : Полісся, 2015. С. 166–178.
- Солонська Г. Т. До вивчення українських говірок Воронезчини та їх зв'язки з іншими діалектами української мови. *Потєбня і деякі питання сучасної славістики*. Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1962. С. 247–248.
- Стрижак О. С. Етнонімія Птолмеєвої Сарматії. Київ : Наук. думка, 1991. 224 с.
- Тараненко О. О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем. *Мовознавство*. 1993. № 2. С. 35–38.
- Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIIIст. : в 2 кн. Київ; Нью-Йорк : ВПЦ «Літопис-XX», 2003.
- Тищенко К. М. 24-а перська сатрапія в історії України. *Український тиждень*. 2013. № 27 (295). С. 35–55.
- Тищенко К. М. 42 епохи українських мовних контактів. Київ-Броди : Просвіта, 2020. 912 с.
- Тищенко К. М. Асиміляція середньовічних меншин до української мовної спільноти. *Український глотогенез : матеріали міжнар. наук. конф.* Житомир : Полісся, 2015а. С. 38–67.
- Тищенко К. М. Всеслов'янські складники української мови. Мандрівець : Вид-во Мандрівець. 2010. №3. С. 65–75.
- Тищенко К. М. Всеслов'янськість мови українців. *Український тиждень*. 2012. № 39 (256). С. 22–64.
- Тищенко К. М. Генетична апробація лексико-топонімічних студій. *Мовні і концептуальні картини світу*. Вип. 39. Київ : КНУТШ, 2012б. С. 339–346.
- Тищенко К. М. Генетична апробація студій словникових контактів і топонімії України. Київ, 2012с. 48 с.
- Тищенко К. М. Гени, мови, Україна. *Український тиждень*. 2012а. № 16 (233). С. 28–58.
- Тищенко К. М. Долітописна мовна історія українців. Київ; Дрогобич : П'світ, 2016. 752 с.
- Тищенко К. М. Етномовна історія прадавньої України. Київ : Аквілон-Плюс, 2008. 480 с.
- Тищенко К. М. Іншомовна історія українців. Київ; Броди : Просвіта, 2018. 816 с.
- Тищенко К. М. Іраністичні аргументи на користь концепції центральнослов'янських мов. *Тищенко К. М. Лекції з лінгвістики для сходознавців*. Київ : ВПЦ КНУ, 1998. С. 33–40.
- Тищенко К. М. Італія і Україна: тисячолітні мовні контакти. Київ: Аквілон-Плюс. 2009. 192 с.
- Тищенко К. М. Ключі з Астурії. Київ; Дрогобич : П'світ, 2015. 576 с.
- Тищенко К. М. Контури лексико-топонімічної стратиграфії України і етногенез українців. *Народна творчість та етнографія*. 2005. №4. С. 31–44.
- Тищенко К. М. Лідсько-лоївське відлуння берестейських говірок. *Пам'ятки України*. 2002а, №3–4. С. 36–39.

- Тищенко К. М. Мовні контакти: свідки формування українців. Київ : Аквілон-Плюс, 2006. 416 с.
- Тищенко К. М. Нові підходи в дослідженні берестяних грамот. Давньоновгородсько-українські мовні паралелі. *Пам'ятки України*. 2002, №2. С. 172–179.
- Тищенко К. М. Скляна сфера з-над Бугу: нарис про римський трофей. I, II. *Пам'ятки України. Національне надбання*. Київ, 2019. №1. С. 34–64; №2-3. С. 66–79.
- Топоров В. Н. Oium Йордана (Getica, 27–28) и готско-славянские связи в Северо-Западном Причерноморье. *Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Лингвистика, история, археология*. Москва : Наука, 1984. С. 128–142.
- Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины: словообразование, этимология, этническая интерпретация. Москва : Наука, 1968. 289 с.
- Трубачев О. Н. Принципы построения этимологических словарей славянских языков. *Вопр. Языкознания*. 1957. № 5. С. 59–72.
- Трубачев О. Н. Этногенез и культура ранних славян. Лингвистические исследования. Москва, 2003. 489 с.
- Трубецкой Н.С. О звуковых изменениях русского языка и распаде общерусского языкового единства. *Трубецкой Н.С. Избр. труды по филологии*. Москва : Прогресс, 1987. С. 138–171.
- Утевская О. М. Генофонд украинцев по разным системам генетических маркеров: происхождение и положение на европейском генетическом пространстве. Дис. д-ра биол. наук. Харьков : ХНУ, 2017. 371 с.
- Чекмонас В. Из истории формирования белорусских говоров. *Беларуская мова: Шляхі развіцця, кантакты, перспекцівы*. Мінск, 2001. С. 29–46.
- Шевельов Ю. Вибрані праці : в 2 кн. Київ : УКМА, 2009.
- Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вибчоруська мова? : 3 проблем східнослов'янської плотогонії. *Історія української мови : хрестоматія / упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко*. Київ : Либідь, 1996. С. 191–205.
- Шустер-Шевц Х. Язык лужицких сербов и его место в семье славянских языков. *Вопр. языкознания*. 1976. №3. С. 70–86.
- Щукин М. Б. Готский путь. Готы, Рим и черняховская культура. Санкт-Петербург : Филол. ф-т СПбГУ, 2005. 576 с.
- Янин В. Л. Новгородские посадники. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1962. 387 с.
- Янин В. Л. Я послал тебе бересту. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1993. 236 с.
- Янин В. Л., Зализняк А. А. Новгородские грамоты на бересте. Москва : Наука, 1986. 312 с.
- Bednarczuk L. Języki celtyckie. *Języki indoeuropejskie*. Warszawa : PWN, 1988. T. 2. 977 s.
- Cantarini A. Le lingue slave. *La formazione dell'Europa linguistica / ed. E. Banfi*. Firenze : Nuova Italia, 1993. P. 145–193.
- Cuzzolin P. Le lingue celtiche. *La formazione dell'Europa linguistica / ed. E. Banfi*. Firenze : Nuova Italia, 1993. P. 255–338.
- Lehr-Splawiński T. i in. Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich. Warszawa : Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1954. 167 s.
- Renzi L., Andreose A. Manuale di linguistica e filologia romanza. Bologna : Il Mulino, 2003. 344 p.
- Rosser Z. e.a. Y-Chromosomal Diversity in Europe Is Clinal and Influenced Primarily by Geography, Rather than by Language. *American Journal of Human Genetics*, 2000. N67(6). P. 1526–1543.
- Schachmatov A. Zu den ältesten slawisch-keltischen Beziehungen. *Archiv für slavische Philologie*. Bd. 33. Berlin, 1912. S. 51–99.
- Tyshchenko K. M. Section 13. A Roman glass sphere in Gothic contexts in Ukraine (in Italian). *Philological science and education: transformation and development*

- vectors. *Collective monograph*. Vol. 2. Venice; Riga : Ca' Foscari University of Venice; Baltija Publishing, 2021. P. 245–298.
- Weijnen A. The value of the map configuration. Special issue of the *Mededelingen van de Nijmeegse Centrale voor Dialecten Naamkunde*. Nijmegen, 1977.

ДЖЕРЕЛА

- АУМ Атлас української мови : в 3 т. Київ : Наук. думка, 1984–2001.
- Гоголь Гоголь М. В. Вій : повість / пер. з рос.; під ред. П. Панча. Київ : Дніпро, 1989. 165 с.
- Грінченко Грінченко Б. Словарь української мови : в 4 т. Київ : Друкарня Акцій. т-ва Н. Т. Корчак-Новицького, 1907–1909.
- Даль Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва : Типография Т. Рис, 1866. 627, LIV + 4 с.
- ДРС Древнегреческо-русский словарь : в 2 т. / сост. И. Х. Дворецкий. Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958.
- ЕСПР Етимологічний словник літописних назв Південної Русі. Київ : Наук. думка, 1985. 256 с.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови : в 7 т. Київ : Наук. думка, 1982–2012.
- ЕУ Енциклопедія українознавства : в 11 т. Львів : НТШ, 1993–2003.
- ЕУЗ Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевид. в Україні : в 3 т. Київ : Глобус, 1994–1995.
- Желеховский –
- Недільский Желеховский С., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь : у 2 т. Львів : 3 друкарні тов. ім. Шевченка, 1886.
- Жилко Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ : Рад. шк., 1966. 307 с.
- ІСУМ Інверсійний словник української мови. Київ : Наук. думка, 1985. 811 с.
- ІУМ Історія української мови : хрестоматія / упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ : Либідь, 1996. 288 с.
- КБ Константин Багрянородный. Об управлении империей. Москва : Наука, 1991. 496 с.
- КМ Кельтская мифология. Энциклопедия. Москва : Эксмо, 2002. 640 с.
- ЛР Літопис руський. За Іпат. списком / пер. Л. Махновець. Київ : Дніпро, 1989. XIV, 590 с.
- Огієнко Огієнко І. Український стилістичний словник. Львів : 3 друкарні наук. тов. ім. Шевченка, 1924. 496 с.
- ПЛА Палеографический и лингвистический анализ новгородских берестяных грамот. Москва : Изд-во АН СССР, 1955. 215 с.
- ПВЛ Повість врем'яних літ. Київ : Рад. письменник, 1990. 558 с.
- РЧС Школьный русско-чешский словарь. Прага : ГПИ, 1956. 1286 с.
- СГУ Словник гідронімів України. Київ : Наук. думка, 1979. 779 с.
- Селігей Селігей П. О. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові. Київ : Академперіодика, 2014. 320 с.
- Тимченко Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. Київ ; Нью-Йорк : ВПЦ «Літопис–XX», 2003.
- УМЕ Українська мова. Енциклопедія. Київ : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
- Фасмер Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. Москва : Прогресс, 1964–1973.
- Чубинский Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции

- в Западно-Русский Край. Материалы и исследования. Т. 3. Народный дневник. СПб, 1872. 488 с.
- Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque: en 4 vols. Paris : Klincksieck, 1968–1980.
- Egli J. J. Nomina geographica. Sprach- und Sacherklärung von 42000 geographischen Namen... – Leipzig : Friedrich Brandstetter, 1893. VIII, 1035 S.
- Kiss L. Földrajzi névek etimológiai szótara. Budapest : Akadémiai. 1978. 642 o.
- Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache. Berlin, NY: de Gruyter, 1975. 915 S.
- Platts J. T. A Dictionary of Urdu, Classical Hindi, and English. URL: dsal.uchicago.edu/dictionaries/platts/ (дата звернення: 01.12.2022).
- The Concise Dictionary of English Etymology. Ed. T. M. Hoad. Oxford : Oxford University Press, 1996. 576 p.
- Hornjoserbsce-němsce, němsko-hornjoserbsce / Obersorbisch-deutsch, Deutschobersorbisch. – Bautzen / Budyšin : Domowina Verlag, 1966. 384 s.
- Polański K. Gramatyka języka połabskiego. E-version. B.m. : Publisher – b.w. 2010. 209 s.
- Schuster-Šewc H. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Bautzen : Domowina-Verlag, 1978–1996.
- Thorne D. A. A Comprehensive Welsh Grammar. Oxford : Blackwell, 1993. 491 p.
- Williams S. J. A Welsh Grammar. Cardiff: University of Wales Press, 1980. 185 p.
- Wright J. Grammar of the Gothic Language. Oxford: Clarendon Press, Oxford University Press, 1966. 377 p.
- Enciclopedia Zanichelli 1996. Bologna : Zanichelli editore, 1995. 2047 p.

Дата надходження до редакції: 03.01.2023

Дата надходження після доопрацювання: 17.01. 2023

Дата затвердження редакцією: 20.01. 2023

REFERENCES

- Abaev V. I. (1965). Skifo-jevropeskie izoglossy. Moscow: GRVL. [In Russian].
- Bednarczuk L. Języki celtyckie. *Języki indoeuropejskie*. T. 2. (1988). Warszawa: PWN.
- Beskrovnyj A. (1928). K voprosu o prirode diftongicheskogo refleksa *ō* v perekhodnykh severoukrajnskikh govoraх Voronezhskoj gubernii. Sbornik statej v chest' akademi-ka Alekseja Ivanoviča Sobolevskogo. Leningrad: Izdatel'stvo AN SSSR, 148–153. [In Russian].
- Bevzenko S. P. (1960). Istorychna morfolohiia ukrajnskoj movy. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo. [In Ukrainian].
- Cantarini A. (1993). Le lingue slave. *La formazione dell'Europa linguistica*. Firenze: E. Banfi (Ed.). Firenze: Nuova Italia, 145–193.
- Chantraine P. (1968–1980). Dictionnaire étymologique de la langue grecque: en 4 vols. Paris: Klincksieck.
- Chekmonas V. (2001). Iz istorii formirovaniya belorusskikh govorov. *Bielaruskaya mova: Shliakhi razvitsstva, kantakty, pierspiektsiviy*. Minsk, 29–43. [In Russian].
- Cuzzolin P. (1993). Le lingue celtiche. *La formazione dell'Europa linguistica*. E. Banfi (Ed.). Firenze: Nuova Italia, 255–338.

- Dolitopysna movna istoriia ukrainsiv. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Долітописна_мовна_історія_українців (last accessed: 03.12.2022).
- Horbach O. (1996). Heneza ukraýinskoji movy ta yji stanovyshhe sered inshykh slov'ianskykh. *Istoriia ukrainskoji movy: khrestomatiia*. S. Ya. Yermolenko, A. K. Moisiienko (Comps.). Kyiv: Lybid, 206–225. [In Ukrainian].
- Hudy. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гуди> (last accessed: 03.12.2022). [In Ukrainian].
- Ivanov V. V. (1990). Drevnerusskij yazyk. *Lingvisticheskij entsiklopedicheskij slovar'*. Moscow: Sovetskaia entsiklopediya, 143. [In Russian].
- Kiss L. (1978) Földrajzi névek etimológiai szótara. Budapest: Akadémiai.
- Kluge F. (1975). Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache. Berlin, NY: de Gruyter.
- Klymenko N. F. (2018). Mova — veletens'kyi istorychnyi dorument. Perednie slovo. U kn.: *Tyshhenko K. M. Inshomovna istoriia ukrainsiv*. Kyiv; Brody: Prosvita, 1–4. [In Ukrainian].
- Kovaliv P. (1996). Osnovy formuvannia ukraýinskoji movy v porivniani z inshymy slovans'kymy movamy. *Istoriia ukrainskoji movy: khrestomatiia*. S. Ya. Yermolenko, A. K. Moisiienko (Comps.). Kyiv: Lybid, 226–256. [In Ukrainian].
- Lehr-Splawiński T. etc. (1954). Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lieksika Paliessia w prastory i chasie. (1971). Minsk: Navuka i tekhnika. [In Bielorusian].
- Meye A. (1951). Obscheslavianskij yazyk. Moscow: Izdatel'stvo inostrannoj literatury. [In Russian].
- Mudra I., Petr Ya. (1983). Uchebnik verkhneluzhitskogo yazyka. Bautzen: Domowina-Verlag. [In Russian].
- Nevry. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Неври> (last accessed: 00.00.0000).
- Nikolaev S. L. (1988). Sledy osobennostej vostochnoslavianskikh plemennykh dialektov v sovremennykh velikoruskikh govorah. I. Krivichi. *Balto-slavianskie issledovaniya*. 1986. Moscow: Nauka, 115–153. [In Russian].
- Peredmaibutnij chas. URL: https://uk.wikipedia.org/Передмайбутній_час (last accessed: 01.12.2022). [In Ukrainian].
- Pivtorak H. (1993). Ukrayintsi: zvidky my i nasha mova. Kyiv: Naukova Dumka. [In Ukrainian].
- Pivtorak H. (1996). Koly zh vynykla ukrainska mova. *Istoriia ukrainskoji movy: khrestomatiia*. S. Ya. Yermolenko, A. K. Moisiienko (Comps.). Kyiv: Lybid, 270–279. [In Ukrainian].
- Pivtorak H. (2016). Novi obriyi doslidzhennia etno- ta hlohenezu ukrainsiv. Peredfomva. *Tyshhenko K. M. Dolitopysna movna istoriia ukrainsiv*. Kyiv; Drohobych: Posvit, 11–17. [In Ukrainian].
- Pivtorak H. P. (2001). Pokhodzhennia ukrainsiv, rosiian, bilorusiv ta yikhnikh mov. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademii». [In Ukrainian].
- Piwtarak R. P. (1987). Agul'nyja i svaecasablivyja belaruska-ukraýinskija dyjalektnyja rysy. *Vesti AN BSSR: Seriya humanitarnykh nauk*. Minsk, (3), 115–120. [In Bielorusian].
- Polański K. (2010). Gramatyka języka połabskiego. E-version. B.m.: Publisher — b.w.
- Pritsak O. (1970). Pechenihy. *Ukrayinskyi istoryk. Zhurnal ukrainskoho istorychnoho tovarystva*. New-York; München: Logos Verlag GmbH, 1–3(25–27), 95–101. [In Ukrainian].
- Pritsak O. (1994–1995). Hermans'ki skladnyky. *Entsyklopedia ukraýnoznavstva. Zahal'na chastyna. Perevydannia v Ukraini*. Kyiv: Hlobus, 702. [In Ukrainian].
- Regirer E. I. (1969). Razvitie sposobnostej issledovatelja. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Renzi L., Andreose A. (2003). Manuale di linguistica e filologia romanza. Bologna: Il Mulino.

- Rosser Z. e.a. (2000) Y-Chromosomal Diversity in Europe Is Clinal and Influenced Primarily by Geography, Rather than by Language. *American Journal of Human Genetics*, 67(6), 1526–1543.
- Rusanivskiy V. (1996). Davnioruska mova: mif chy realnist? *Istoriia ukrainskoi movy: khrestomatiia*. S. Ya. Yermolenko, A. K. Moisiienko (Comps.). Kyiv: Lybid, 251–356. [In Ukrainian].
- Schachmatov A. (1912). Zu den ältesten slawisch-keltischen Beziehungen. *Archiv für slavische Philologie*. Bd. 33. Berlin, 51–99.
- Schuster-Schevc H. (1976). Yazyk luzhitskih serbov i ego mesto v sem'e slavyanskih yazykov. *Voprosy yazykoznavniya*, (3), 70–86. [In Russian].
- Schuster-Šewc H. (1978–1996). Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Selihey P. O. (2014). Etymolohichnyi slovnyk zapozychenykh sufiksiv i sufiksoyidiv v ukrayinskiy movi. Kyiv: Akadempriodyka. [In Ukrainian].
- Selihey P. O. (2020). [Review]: «Tyshhenko K. M. 42 epokhy ukrainskykh movnykh kontaktiv. Kyiv; Brody: Prosvita. 912 s.». *Movoznavstvo*, (5), 78–80. [In Ukrainian].
- Shchukin M. B. (2005). Gotskij put'. Goty, Rim i chedrnayahovskaja kul'tura. Saint Petersburg: Filologicheskij fakul'tet SPbGU. [In Russian].
- Sheveliov Yu. (1996). Chomu obshcherusskij yazyk, a ne vibchorus'ka mova?: Z problem skhidnoslov'ianskoi hlohohonii. *Istoriia ukrainskoi movy: khrestomatiia*. S. Ya. Yermolenko, A. K. Moisiienko (Comps.). Kyiv: Lybid, 191–205. [In Ukrainian].
- Sheveliov Yu. (2009). Vybrani pratsi: in 2 vols. Kyiv: UKMA. [In Ukrainian].
- Skopnenko O. (2015). Beresteisko-pynskiy areal yak ob'iekt doslidzhennia. *Ukrainskyi hlohohenez: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Zhytomyr: Polissia, 166–178. [In Ukrainian].
- Solonska H. T. (1962). Do vyvchennia ukrayinskykh hovirok Voronezhchyny ta yikh zv'iazky z inshymy dialektamy ukrainskoi movy. *Potebnia i deiaki pytannia suchasnoi slavistyky*. Kharkiv: Vydavnytstvo Kharkivskoho universytetu, 247–248. [In Ukrainian].
- Stryzhak O. S. (1991). Etnonimiia Ptolemeiovoi Sarmatii. Kyiv: Naukova Dumka. [In Ukrainian].
- Svieshnikov I. (1990). Zvenyhorodski hramoty na beresti. *Dzvin*, 6(548), 127–131. [In Ukrainian].
- Swadesh M. (1960). Leksikostatysyicheskoe datirovanie doistoricheskikh etnuicheskikh kontaktov. *Novoe v lingvistike*. Iss. 1. Moscow: Izdatel'stvo inostrannoj literatury, 23–52. [In Russian].
- Taranenko O. O. (1993). Mova Kyivskoyi Rusi: vuzol istoryko-linhvistychnykh i polityko-ideolohichnykh problem. *Movoznavstvo*, (2), 35–38. [In Ukrainian].
- Thorne D. A. (1993). *A Comprehensive Welsh Grammar*. Oxford: Blackwell.
- Toporov V. N. (1984). Oium Iordana (Getica, 27–28) i gotsko-slavyanskije svyazi v Severo-Zapadnom Prichernomor'e. *Etnogenez narodov Balkan i Severnogo Prichernomya. Lingvistika, istoriya, arheologiya*. Moscow: Nauka, 128–142. [In Russian].
- Trubachev O. N. (1957). Principy postroeniya etimologicheskikh slovarj slavyanskih yazykov. *Voprosy yazykoznavniya*, (5), 59–72. [In Russian].
- Trubachev O. N. (1968). Nazvaniya rek Pravoberezhnoj Ukrainy: slovoobrazovanie, etimologiya, etnicheskaya interpretatsiya. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Trubachev O. N. (2003). Entogenez i kul'tura rannih slavyan. Lingvisticheskie issledovaniya. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Trubetskoy N. S. (1987). O zvukovykh izmeneniyah russkogo yazyka i raspade obshcherusskogo yazykovogo edinstva. *Trubetskoy N. S. Izbrannye trudy po filologii*. Moscow: Progress, 138–171. [In Russian].
- Tymchenko Ye. (2003). Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrains'koi movy XV–XVIII st.: in 2 vols. Kyiv; New York: VPTs «Litopys–XX». [In Ukrainian].

- Tyshchenko K. M. (2021). Section 13. A Roman glass sphere in Gothic contexts in Ukraine (in Italian). *Philological science and education: transformation and development vectors. Collective monograph*. Vol. 2. Venice; Riga: Ca' Foscari University of Venice; Baltija Publishing, 245–298.
- Tyshhenko K. (1998). Iranistychni arhumenty nas koryst kontseptsiyi centralnoslov'ianskykh mov. *Tyshhenko K. M. Lektsiyy z lingvistyky dlia skhodoznavtsiv*. Kyiv: VPTs KNU, 33–40. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. (2012a). Heny, mova, Ukraina. *Ukrainskyi tyzhden*, 16(233), 28–58. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2002). Novi pidkhody v doslidzhenni berestianskykh hramot. Davnyonovorodsko-ukrayinski movni paraleli. *Pam'iatky Ukrayiny*, (2), 172–179. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2002a). Lidsko-loivske vidlunnia beresteyskykh hovirok. *Pam'iatky Ukrainy*, (3–4), 36–39. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2005). Kontury lektyko-toponimichnoi stratyhrafii Ukrainy i etnohenez ukraintsiv. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*, (4), 31–44. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2006). Movni kontakty: svydky formuvannia ukraintsiv. Kyiv: Akvilon-Plus. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2008). Etomovna istoria pradavn'oyi Ukrainy. Kyiv: Akvilon-Plus. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2009). Italiia i Ukraina: tysiacholitni inshomovni kontakty. Kyiv: Akvilon-Plus. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2010). Vseslov'ianski skladnyky ukrainskoi movy. *Mandrivets*, (3), 65–75. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2012). Henetychna aprobatsiia studii slovnykovykh kontaktiv i toponimii Ukrainy. Kyiv: Chetverta khvyliia. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2012). Vseslov'ianskist movy ukraintsiv. *Ukrainskyi tyzhden*, 39(256), 22–64. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2012b). Henetychna aprobatsiia lektyko-toponimichnykh studiy. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. Iss. 39. Kyiv: VPTs KNU, 339–346. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2013). 24-a perska satrapiia v istoriii Ukrayiny. *Ukrainskyi tyzhden*, 27(295), 35–55. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2015). Kliuchi z Asturii vid mynuloho Ukrainy. Kyiv; Drohobych: Posvit. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2015a). Asymiliatsiia serednovichnykh menshyn do ukrainskoyi movnoi spilnoty. *Ukrainskyi hlohohenez: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Zhytomyr: Polissia, 38–67. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2016). Dolitopysna movna istoriia ukraintsiv. Kyiv; Drohobych: Posvit. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2018). Inshomovna istoria ukraintsiv: 2300 realiy antychnosty y seredniovichchia u movi, toponimakh i prizvyshhakh. Kyiv; Brody: Prosvita. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2019). Skliana sfera z-nad Buhu: narys pro rym'skyi trofey. 1, 2. *Pam'iatky Ukrainy. Natsional'ne nadbannia*, (1), 34–64; (2–3), 66–79. [In Ukrainian].
- Tyshhenko K. M. (2020). 42 epokhy ukrainskykh movnykh kontaktiv. Kyiv; Brody: Prosvita. [In Ukrainian].
- Utevskaia O. M. (2017). Genofond ukraintsev po raznym sistemam geneticheskikh markerov: proiskhozhdenie i polozenie na jevropejskom geneticheskom prostranstve. Dr. Biol. Sc. Diss. Khar'kov: KhNU. [In Russian].
- Vendina T. I. (1990). Differentiatsiia slavyanskikh yazykov po dannym slovoobrazovaniya. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Weijnen A. (1977). The value of the map configuration. Special issue of the *Mededelingen van de Nijmeegse Centrale voor Dialecten Naamkunde*. Nijmegen.

- Williams S. J. (1980). *A Welsh Grammar*. Cardiff: University of Wales Press.
- Wright J. (1966). *Grammar of the Gothic Language*. Oxford: Clarendon Press, Oxford University Press.
- Yanin V. L. (1962). *Novgorodskie posadniki*. Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta. [In Russian].
- Yanin V. L. (1993). *Ya poslal tebe berestu*. Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta. [In Russian].
- Yanin V. L., Zalizniak A. A. (1986). *Novgorodskie gramoty na bereste*. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Zalizniak A. A. (1988). *Drevnenovgorodskij dialekt i problemy dialektного chleneniya pozdnego praslavyanskogo yazyka*. *Slavyanskoe yazykovedenie: X mezhdunarodnyj s'ezd slavistov: Doklady soverskoj delegatsii*. Moscow: Nauka, 164–176. [In Russian].
- Zalizniak A. A. (2006). *Berestiane gramoty — bestsennij istochnik svedenij o drevnej Rusi i ee yazyke. Lekcii laureatov Demidovskoj premii (1993–2004)*. Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, 214–237. [In Russian].
- Zhovtobriukh M. A. e, a. (1980). *Istorychna hramatyka ukrayinskoj movy*. Kyiv: Vyshcha shkola. [In Ukrainian].
- Zhukovskaya L. P. (1979). *Berestiane gramoty*. *Russkij Yazyk: encyklopediya*. Moscow: Sovetskaya encyklopediya, 31–32. [In Russian].
- Zhylko F. T. (1966). *Narysy z dialektolohii ukrayinskoj movy*. Kyiv: Radianska shkola. [In Ukrainian].

SOURCES

- AUM Atlas ukrayinskoj movy: in 3 vols. (1984–2001). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Chubinskij Chubinskij P. P. (1872). *Trudy etnograficheskogo-statisticheskogoje ekspedicii v Zapadno-Russkij Kraj. Materialy i issledovaniya*. Vol. 3. *Narodnyj dnevnik*. Saint Petersburg. [In Russian].
- Dal' Dal' V. I. (1866). *Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo yazyka*. Part 4. Moscow: Tipografia T. Ris. [In Russian].
- DRS *Drevnegrechesko-russkij slovar'*: in 2 vols. (1958). I. H. Dvoret'skij (Comp.). Moscow: GIINS. [In Russian].
- Egli Egli J.J. (1893). *Nomina geographica. Sprach- und Sacherklarung von 42000 geographischen Namen...* Leipzig: Friedrich Brandstetter.
- ESPR *Etymolohichni slovnyk litopysnykh nazv Pivdennoi Rusi*. (1985). Kyiv: Naukova Dumka. [In Ukrainian].
- ESUM *Etymolohichni slovnyk ukrayinskoj movy*: in 7 vols. (1982–2011...) Kyiv: Naukova Dumka. [In Ukrainian].
- EU *Entsyklopediia ukraïnoznavstva*: in 11 vols. (1993–2003). Lviv: NTSh. [In Ukrainian].
- EUZ *Entsyklopediia ukraïnoznavstva. Zahalna chastyna. Perevydannia v Ukraïni*: in 3 vols. (1994–1995). Kyiv: Hlobus. [In Ukrainian].
- Hohol Hohol M. V. (1989). *Viy: povist*. P. Panch (Ed.). Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian].
- Hrinchemko Hrinchemko B. (1907–1909). *Slovar ukraïnskoj movy*: in 4 vols. Kyiv: Drukarnia Aktsiynoho tovarysva N. T. Korchak-Novytskoho. [In Ukrainian].
- ISUM *Inversiynyi slovnyk ukraïnskoj movy*. (1985). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- IUM *Istoriia ukraïnskoj movy: khrestomatiia* (1996). S. Ya. Yermolenko, A. K. Moisiienko (Comps.). Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].

- KB Konstantin Bagryanorodnyj. (1991). *Ob upravlenii imperiej*. Moscow: Nauka. [In Russian].
- KM Kel'tskaya mifologiya. *Enciklopediya*. (2002). Moscow: Eksmo. [In Russian].
- LR Litopys ruskyi. (1989). *Za Ipatskym spyskom*. L. Makhnovets (Transl). Kyiv: Dnipro. XIV. [In Ukrainian].
- new-platts Platts J. T. *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi, and English*. URL: dsal.uchicago.edu/dictionaries/platts/ (last accessed: 01.12.2022).
- ODEE The Concise Dictionary of English Etymology. (1996). T. M. Hoad (Ed.). Oxford: Oxford University Press.
- ODW Hornjoserbsce-němsce, němsko-hornjoserbsce/ Obersorbisch-deutsch, Deutsch-obersorbisch. (1966). Bautzen / Budyšin: Domowina Verlag.
- Ohiienko Ohiienko I. (1924). *Ukrainskyi stylistychnyi slovnyk*. Lviv: Z drukarni nauk. tov. im. Shevchenka. [In Ukrainian].
- PVL Povist vrem'ianykh lit. (1990). Kyiv: Radianskyi pysmennyk. [In Ukrainian].
- PLA Paleograficheskij i lingvisticheskij analiz novgorodskikh berestianyx gramot. (1955). Moscow: Izdatel'stvo AN SSSR. [In Russian].
- RChS Shkol'nyj russko-cheshskij slovar'. (1956). Prague: GPI. [In Russian].
- SHU Slovnyk hidronomiv Ukrayiny. (1979). Kyiv: Naukova Dumka. [In Ukrainian].
- UME Ukrainska mova. *Entsyklopediia*. (2004). Kyiv: Vydavnytstvo «Ukrainska entsyklopediia». [In Ukrainian].
- Vasmer Vasmer M. (1964–1973). *Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka*: in 4 vols. Moscow: Progress. [In Russian].
- Zanichelli Enciclopedia Zanichelli 1996. (1995). Bologna: Zanichelli editore.
- Zhelekhovskiy–Nedil'skyi Zhelekhovskiy Ye., Nedil'skyi S. (1886). *Malorusko-nimetskyi slovar*: in 2 vols. Lviv: Z drukarni tov. im. Shevchenka. [In Ukrainian].

Received: 03.01.2023

Received in revised form: 17.01.2023

Accepted: 20.01.2023

Kostiantyn TYSHCHENKO

Educational and Scientific Institute of Philology of the Taras Shevchenko National University of Ukraine

Kyiv, Ukraine E-mail: tysscc4@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0493-1497>

THE ANTIQUITY OF UKRAINIAN, REFLECTED IN NEIGHBORING LANGUAGES.2

The essay organizes a picture of homologous series of correspondences in the phenomena of Ukrainian and neighboring languages discovered over several centuries and collected in the author's research in 2002–2021. Two groups of correspondences — inter-Slavic (1–6) and peri-Slavic (7–10) — became the cornerstones of the topic. These correspondences are found: (1) in the Upper Lusatian language (1st–2nd centuries) — discovered by H. Schuster-Ševc, the common compensatory lengthening of e, o > i in a closed syllable, which, according to the priority assessment of O. Stryzhák (1991), legalizes the concept of the Proto-Ukrainian language; in addition, there are common prothetic w- and massive separate lexical and grammatical matches; (2) in Polabian — according to K. Polański, common systematic replacement of length with the result o > ü (still preserved in the Ukrainian dialects of Siverian Region: cf. Ukr. Siver. p[ü]dkładý, p[ü]ydem, v[ü] z'mem, k[ü]stka), and also ě («yat'») > i; prothetic w-, vocalization ĭ > ǎ > ǎũ (as in Slovenian); (3) in the Oskol relic area of Polissia dialects of the Ukrainian language, also in manifestations of the rule of peripheral archaisms and the rule of G. Ascoli; (4) in

Belarusian — along with massive lexical and grammatical matches (H. Pivtorák), the key evidence is, according to Yu. Shevelyóv, the contrast of the linguistic landscape on both sides of the Lida-Loiv isogloss strand; (5) in the Novgorod charters (XI-XII centuries) — according to H. Pivtorák as well as to the data provided by V. Yanin and A. Zaliznyak, in some of these charters the systematicity of proto-Ukrainian features indicates the separate influences of Kyiv speech; the lexicographer V. Dahl points to the same; (6) in Proto-Slavic (II century) — there are 18 (Proto-)Ukrainian innovations in the Proto-Slavic dictionary according to the list of M. Swadesh, from this group one innovation is shared with the group of 14 Russian innovations (khoróshyi); (7) in Gothic (III-IV centuries) — Gothic influence was widespread among the Slavs (V. Toporov, V. Martynov); it is followed by common-, East-Slavic and exclusively Ukrainian Gothicisms — both lexical (stráva, vára, tsiámryna, skýba, lýkhva, mýto, shéliah etc.) and grammatical — noun suffix -ar, verb prefix us-; the systematicity of Gothic influences in the toponymy of Ukraine is also proven (Piskáva r. IF, Tanyskáva r. Pl, Frumýliv stream IF, villages Trakhtemýriv Kv, Hovýliv Tr etc.); (8) in Celtic languages (II century) — noun suffix of the singulativ -yna, which arose in the Celtic world (L. Bednarczuk), lexical Celticisms (smeréka, bevz', oborih, cheliadýn), onomastics data (Kamúla mt., Rádorobel r.; Dazhdboh, Viy); counterparts in archaeological finds (Potýssia, Ólbia, Kániv, Chornóbyl, Súbotiv); (9) in the vernacular Latin language (II century) — an exclusive Ukrainian analogy with the grammar of Western Romance languages (I. Sharovólskyi) is the simple future imperfect tense (yístymu, znáty-mesh, bráty-mete... /manger-ò, sapr-ai, prender-ete/); contact (rather than book) lexical Latinisms are also here (tsybúlia, chynsh, tsiátka... /cepola, census, centus/); (10) in Scythian (-V / +II centuries) — according to 38 examples attested by Aristophanes, the Scythian pronunciation of Greek words had the same sound substitutions as the current Ukrainian («θ > т»: Tékliа, Tanasiychúk; «χ > к»: Kryshtópivka; «φ > р»: Stepán, Panás, Pylýp, Suprún); according to V. Abaev, the Ukrainian phoneme r [h] is a Scythian heritage; Iranian names of Kyiv residents are known from the annals (Прастѣнь, Йстрѣ, Съфандрѣ), Ukrainian has lexical Scythisms (potvóra, pochvára, sharováry), surnames (Perederíy, Peredríy), numerous toponyms; historical theonyms (Khors, Symárgl).

The final picture can be seen from the features of Ukrainian itself — the all-Slavic character of its material; among its 82 defining features (40 phonetic and 42 lexical-grammatical), 34 features are unique, and 48 are common to the languages of other Slavs, including: 31 with Upper Lusatian, 29 with Belarusian, 27 with Lower Lusatian, 19 with Polabian, 11 with Russian, from 23 to 20 with each of other 8 Slavic languages. The unique combination of these diagnostic facts from different epoques constitutes the specific essence of Ukrainian. Most of them are self-sufficient.

Keywords: Ukrainian language, all-Slavicism, ancient language contacts, sound changes, word-formation, grammatical counterparts; lexical borrowings, toponyms, surnames.